

אל אַמוֹנָה וְאֵין עֲוֹל,
צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא. (שם, ד)

רעיון צידוק הדין הוא מיסודות היהדות, ועל ידיו מתבארת תפיסתה של היהדות לגבי הרוע והסבל בעולם: רעיון קשה אך חיוני. ה' צודק; מדוע אם כן צריכים דברים רעים לקרות?

שחת לו? לא – בְּנֵי מוֹמֵם,
דוֹר עֲקָשׁ וּפְתִלְתֵּל. (שם, ה)

לא ה' השחית, אלא בניו חטאו. ה' גומל לטוב בטוב ולרע ברע. כאשר קורים לנו דברים רעים, לא ה' אשם בהם אלא חטאינו שאשמנו בהם. האשמה איננה אשמת הכוכבים, אלא היא טמונה בתוכנו.

כאן עוברת השירה למצב נבואי. משה מנבא בלשון רוממה את מה שכבר חזה כמה פעמים לאורך ספר דברים. אז התריע כי לאחר הכניסה לארץ, ולאחר ההתבססות בה, משישכחו בני ישראל את תלאות המדבר ואת קשיי ההתנחלות, הם ישקעו בשביעות רצון עצמית. הם ייחסו את הישגיהם לעצמם, ואמונתם בה' תתמוסס. כשזה יקרה, הם יביאו על עצמם אסון:

וְיִשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט –
שְׂמִנְתָּ, עֲבִיתָ, כְּשִׁית –
וַיִּטֹּשׂ אֱלֹהֵי עֲשָׂהוּ
וַיִּנְבֵּל צוֹר יִשְׁעָתוּ...
צוֹר יִלְדֶּךָ תִּשִׁי
וּתְשַׁכַּח אֶל מַחְלָלֶךָ. (שם, טו-יח)

קשת היקום המוסרי

בתפארת מליצה שירית נשגבה, ככל הלהט והעוז שבנפשו, נושא משה את צוואתו האחרונה אל בני ישראל. הוא פותח בדרמטיות אך בעדינות, ומזמן את השמיים ואת הארץ להיות עדים למה שיאמר:

הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה
וּתְשַׁמַּע הָאָרֶץ אִמְרֵי פִי.
יַעֲרֹף כַּמָּטֵר לְקָחִי,
תִּזַּל כַּטַּל אִמְרֵתִי
כְּשֶׁעִירָם עָלַי דָּשָׂא
וְכִרְבִּיבִים עָלַי עֲשׂוּב. (דברים לב, א-ב) –

פתיחה שכמעט ומתהדרת בפתיחת נאומה המפורסם של פורציה ב'הסוחר מוונציה', "מידת הרחמים אינה נכפית, / כמו גשם רך נוטפת היא לארץ".¹ אבל זהו רק מבוא למסר הליבה שמשה רוצה להעביר: המסר של צידוק הדין, כלומר הכרה בצדקת ה' גם כשהוא פועל במידת הדין. כך מנסח זאת משה:

הצור תָּמִים פָּעֵלוּ
כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט.

הביניים. היא מבעבעת מן הספרות שנכתבה בעקבות גירוש ספרד, והיא מוסיפה לצלצל עד היום בזוכרנו את השואה.

בגמרא נאמר שמכל השאלות ששאל משה את ה', זו היחידה שה' לא ענה עליה.² הפירוש הפשוט ביותר והעמוק ביותר נמצא במזמור תהלים צב, "מזמור שיר ליום השבת". גם "בְּפֶרֶךְ רְשָׁעִים כָּמוֹ עֵשָׂב", הם עתידים להישמד "עֲדֵי עַד". אויבי ה' יאבדו ו"תִּפְרְדוּ כָּל פְּעֵלֵי אֲנֹן". לעומת זאת, "צִדִּיק כְּתָמֵר יִפְרַח, כְּאֲרֹז בְּלִבְנוֹן יִשְׁגֶּה". הרוע מנצח בטווח הקצר, אבל לא לאורך ימים. הרשעים דומים לעשב, והצדיקים לעץ. העשב גדל בן לילה, ואילו לעץ נדרשות שנים ארוכות עד שיגיע למלוא גובהו. במבט על-היסטורי התמונה ברורה: רודנויות סופן שימוגרו, ואימפריות שוקעות ונופלות. הטוב והישר מנצחים בקרב האחרון. כדברי מרטין לותר קינג, ברוח משורר תהילים, "קשת המוסר ארוכה, אך היא נוטה אל הצדק".

לא קל להאמין בצדק היסטורי בחסות האל. אך חשבו על החלופות. הן שלוש במספר. הראשונה היא לומר שאין משמעות להיסטוריה. אדם לאדם זאב. כמאמר תוקידידס, בשם האתונאים: "החזקים עושים כחפצם, החלשים סובלים כחובתם". ההיסטוריה היא מאבק הישרדות דרוויניסטי, והצדק הוא רק השם שניתן לרצונו של הצד החזק.

החלופה השנייה, שכתבתי על אודותיה בספרי 'לא בשם האל', היא דואליזם: הרעיון שהרע בא לא מאלוהים אלא מכוח עצמאי כגון השטן, האנטיכריסט, לוציפר, נסיך האופל, ועוד שלל שמות שניתנו לכוח המנוגד לאלוהים ולמאמיניו. רעיון זה צץ בקרב כיתות שוליים בכל אחת מדתות המונותאיזם

הכינוי "יִשְׂרוּן", הנסוב על ישראל, נגזר מהשורש יש"ר. זוהי הופעתו הראשונה במקרא, ויש בה אירוניה מכוונת. עם ישראל ידע פעם כי לְיוֹשֵׁר נועד, אך עתה יִנְטֶה מדרך הישר בידי העושה, השלווה והשפעות העמים השכנים. הוא יבגוד בכרית, ישכח את אלוהיו-צורו אשר יִלְדֵהוּ, ואז – ממשכה השירה ומנבאת – יגלה שאלוהים איננו עוד איתו. באין לו מקור כוחו וצור מעוזו, אויביו יגברו עליו. כל הטובה שהעם ידע תאבד. זהו מסר קשה ומבהיל.

ככך משלימה התורה, סמוך מאוד לסופה, רעיון שפתחה בו. אלוהים ברא עולם שהוא ביסודו "טוב" – המילה המהדהדת שבע פעמים בפרק א בבראשית. בני האדם, שבהיותם עשויים בצלם אלוהים ניחנו ברצון חופשי, הם אשר מביאים לעולם רוע, ואז סובלים מתוצאותיו. מכאן התעקשותו של משה כי כאשר באים אסונות וצרות עלינו לחפש את הגורם לכך אצלנו, ולא להאשים את אלוהים. אלוהים צדיק וישר. החסרונות הם שלנו, ילדיו.

זהו אולי הרעיון הקשה ביותר ביהדות כולה. הוא מזמין קושיה פשוטה מאין כמוה, שנשמעה בכל דור ודור כמעט. אם אלוהים צדיק, מדוע קורים דברים רעים לאנשים טובים? אין זאת רק שאלתם של ספקנים ומפקפקים; העלו אותה גיבורי האמונה הגדולים. אנו שומעים אותה מפי אברהם הזועק "הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?"; מפי משה המשווע "לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה?"; ושוב מפי ירמיהו: "צִדִּיק אֶתָּה ה' כִּי אָרִיב אֱלֹהִים, אֲךָ מִשְׁפָּטִים אֲדַבֵּר אוֹתָךְ: מִדּוּעַ דִּרְךָ רְשָׁעִים צִלְחָה, שָׁלוּ כָּל בְּגָדֵי בְּגָדֶיךָ?" (בראשית יח, כה; שמות ה, כב; ירמיה יב, א)

התהייה הזו לא חדלה. היא הוסיפה לעלות בספרות חז"ל. היא הדהדה בקינות שנכתבו על רקע רדיפת היהודים בימי

האברהמי, ובעידן המודרני הופיע בגלגול חילוני באידיאולוגיות טוטליטריות – והוא מן המסוכנים שבכל הרעיונות בהיסטוריה. הוא מחלק את האנושות לשניים, טובים כמלאכים לעומת רשעים שאין להם תקנה. על ידי כך הוא משלח את הרסן בפני מרחצאות-דמים וגילויי ברבריות כגון אלה הנעשים היום בחלקים רבים של העולם בשם מלחמת הקודש, הג'יהאד, נגד השטן הגדול והשטן הקטן. זהו דואליזם, לא מונותאיזם, וחכמינו, שכינהו "שתי רשויות"³, צדקו בפוסלם אותו על הסף.

החלופה השלישית, שהייתה נתונה לוויכוח נרחב בספרות הרבנית, היא לומר שהצדק המוחלט ימצא בעולם הבא, בחיים שלאחר המוות. אף כי האמונה בעולם הבא היא רכיב חשוב ביהדות, מפתיע לראות כמה ממעטים המקורות לעסוק בה; זאת, מתוך הכרה בכך שציר המאמץ העיקרי של התורה הוא העולם הזה, חיינו על פני האדמה. כאן, לא בשמיים מעל, אנו נדרשים לפעול למען צדק, הוגנות, חמלה, יושר, הקלת העוני ותיקון חיי החברה והיחיד ככל שידנו משגת. התנ"ך כמעט שאינו נוקט את החלופה הזו. אלוהים איננו אומר לירמיהו או לאיוב שהתשובה לתהייתם על הצדק והגמול נמצאת במרומים, ושהם יחזו בה לאחר מותם. רדיפת הצדק, המאפיינת כל כך את היהדות, הייתה מתפוגגת לגמרי אילו העולם הבא היה התשובה היחידה.

קשה ככל שתהיה האמונה היהודית בצדק היסטורי, היא הצליחה לאורך הדורות לגרום לנו לומר: אם דברים רעים קרו, הבה לא נחפש אשמים בחוץ, אלא נחפשה דרכינו ונחקורה ונעמול לשיפור המצב. אני מאמין שהיא היא אשר הדריכה את

היהודים, פעם אחר פעם, לקום מעפר; חבוטים, מצולקים, צולעים על ירכנו כיעקב ששרה עם המלאך – ועדיין נחושים להתחיל מחדש, לשוב ולהתקדש לייעודנו ולאמונתנו, לייחס את הישגינו לקב"ה ואת מפלותינו לעצמנו.

מתוך ענווה כזו נולד חוסן כביר.

- 1 ויליאם שייקספיר, הסוחר מוונציה, מערכה רביעית, תמונה ראשונה, בתרגומו של דורי פרנס המוצג באתרו "שייקספיר ושות'".
- 2 תלמוד בבלי, ברכות ז ע"א.
- 3 שם לג ע"ב.